

Explicitáció a lektorált fordításokban – az explicitáció mint szerkesztési művelet^{*}

Robin Edina

E-mail: robin@beltav.hu

Kivonat: Az explicitációs hipotézist (Blum-Kulka 1986) kutató vizsgálatok többnyire nem veszik figyelembe azt a ténytet, hogy az elemzés alapjául szolgáló korpuszok gyakran lektorált fordításokból állnak, amelyek már nem csupán a fordító stratégiájának és műveleteinek nyomait viselik magukon, hanem a lektoréit is. Felmerül tehát a kérdés, hogy amit ezek a vizsgálatok a fordító által végrehajtott műveletnek tulajdonítanak, valóban kizárólag a fordításra jellemző univerzális jellegzetesség-e. Jelen kutatás elsődleges célja későbbi kutatások alapját képező hipotézisek alkotása volt a fordítói kéziratok és a lektorált szövegek viszonyáról, a fordítási és szerkesztési műveletekről az angol és a magyar nyelv viszonylatában, különös tekintettel a fordított szövegekre jellemző explicitációra mint fordítási univerzáléra. A kutatás során a szórakoztató irodalom műfajába tartozó fordítói kéziratokat hasonlítottunk össze lektorált változataikkal – elsősorban Klaudy (1997) és Gumul (2006) tipológiáját felhasználva – annak megállapítására, vajon végeznek-e explicitációs műveleteket a fordított szövegeket gondozó lektorok. Az eredmények arra mutatnak, hogy a lektorok is hajtanak végre explicitációs műveleteket a szövegek gondozása során.

Kulcsszavak: univerzális fordítási műveletek, explicitáció, fordítói kézirat, lektorált fordítás, lektorálási műveletek, lektorálási korpusz

1. Az explicitáció elméletei

Jelen kutatás elsődleges célja későbbi kutatások alapját képező hipotézisek alkotása volt a nyers és lektorált fordítások viszonyáról, a fordítási és szerkesztési műveletekről, különös tekintettel a fordított szövegekre jellemző explicitációra mint fordítási univerzáléra. A kutatás során nyersfordításokat hasonlítottunk össze lektorált változataikkal annak megállapítására, vajon végeznek-e explicitációs műveleteket a fordított szövegeket gondozó lektorok. A tanulmány a fordítási univerzálék és az explicitációs műveletek elméleti hátterének és a korábbi kutatások eredményeinek áttekintése után ismerteti az elemzés tanulságait, amelyek új értelmezést adhatnak az explicitációról alkotott eddigi elméleteknek.

1.1. Fordítási univerzálék

A leíró paradigmán belül folytatott empirikus elemzések szerint a fordítók által végrehajtott műveleteket és a fordítók tevékenysége nyomán létrejövő eltolódások

---

^{*} Az *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 5. évfolyamának 1. számában megjelent tanulmány kibővített változata

kat általános, standard gyakorlatot képviselő normák szabályozzák kötetlen társadalmi konszenzus alapján (Toury 1995). A normák és szabályszerűségek tudományos vizsgálatai nyomán fogalmazódtak meg az úgynevezett fordítási univerzálék (*translation universals*) (Laviosa 2001: 288), amelyek leírják, milyen pontokon és minőségben különböznek a fordítások a nem fordított, eredeti szövegektől.

A fordítási univerzálék csoportjába a fordítástudomány jelenlegi állása szerint a következő jelenségek tartoznak: egyszerűsítés (*simplification*), az ismétlések elkerülése (*avoidance of repetitions*), explicitáció (*explicitation*), normalizáció (*normalization*), forrásnyelvi szövegtulajdonságok átvétele (*discourse transfer*) és a lexikai egységek sajátos megoszlása (*distinctive distribution of target-language items*)¹ (Laviosa 2001: 288). Ezek a fordítási univerzálék olyan nyelvi sajátosságok, amelyek általában a fordításokra, és nem az eredeti szövegekre jellemzőek, nyelvpártól és a fordítás irányától függetlenül (ibid.). Pym egy lépéssel tovább megy, amikor kijelenti, hogy egy nyelvi jelenség csak akkor tekinthető fordítási univerzálénak, ha *kizárólag* fordításokban fordul elő, más típusú szövegekben nem (2010: 78). Klaudy univerzális fordítási szövegsajátosságok helyett univerzális fordítási *műveletekről* beszél (2004: 71), amelyeket a fordítók hajtanak végre a fordítás folyamatában.

1.2. *Explicitációs kutatások*

A fordítási univerzálék – azaz univerzális fordítási műveletek – közül is az explicitáció jelenségét övezte eddig a legnagyobb érdeklődés a fordítástudományon belül. Számos szakember végzett kontrasztív elemzéseket az explicitáció előfordulásának kimutatására, okainak vizsgálatára és fajtáinak meghatározására (többek között Blum-Kulka 1986; Seguinot 1988; Olohan és Baker 2000; Pápai 2001, 2004; Dimitrova 2005; Heltai 2005; Klaudy és Károly 2005; Pym 2005, Gumul 2006). Az explicitációt a tolmácsolásban kutató tanulmányok száma jelentősen kevesebb, mint az írott nyelvi közvetítést vizsgáló kutatásoké. Ennek ellenére az eddig végzett vizsgálatok többségében azt mutatják, hogy ez a jelenség a szóbeli nyelvi közvetítés formáiból sem hiányzik (Shlesinger 1995; Gumul 2006).

1.3. *Az explicitáció fogalma*

Az explicitáció fogalmát Vinay és Darbelnet (1995) vezette be a fordításelméletbe, amikor kidolgozták az ekvivalenciát megteremtő műveletek modelljét azokra a fordítási helyzetekre, ahol a természetes ekvivalens nem rögtön nyilvánvaló. Általános fordítási műveletek eredménye nyomán jelentkező stilisztikai technikaként jellemezték mind az explicitációt, mind ellentétét, az implicitációt, amely a mondat szintjén jelentkezik, és a célnyelv normáit követi. Meghatározásukban az explicitáció olyan művelet, amelynek során a fordító explicit módon fejez ki valamit a célnyelvben, ami a forrásnyelvben implicit

¹ A fordítási univerzálék magyar terminusai Klaudy Kinga fordítása (2004: 71).

maradt, mivel az információ a forrásnyelvi kontextusból, illetve az adott szituációból kikövetkeztethető (Vinay és Darbelnet 1995). Az explicitáció és implicitáció stilisztikai műveletként való meghatározása nyilvánvalóvá teszi, hogy Vinay és Darbelnet az explicitáció jelenségét csupán tudatos döntéseken alapuló fordítói technikaként értelmezte, és nem számoltak a fordításban részt vevő nyelvpárok közötti rendszerbeli különbségekkel, amelyek az explicitációt kötelező és automatikus műveletté teszik (Klaudy 2004: 71).

A későbbi empirikus kutatások igyekeztek több fényt vetni az explicitációs műveletek sajátosságaira, és kiszélesítették az explicitáció jelenségének értelmezési tartományát. Blum-Kulka (1986) végzett elsőként szisztematikus kutatásokat az explicitáció vizsgálatára, aki a kohéziós eszközök és a koherencia eltolódásait, az explicitáció szövegszintű megjelenését vizsgálta fordított szövegeken. Kutatási eredményei alapján megalkotta az explicitációs hipotézis fogalmát:

A forrásnyelvi szöveg interpretációjának folyamatában olyan CNY szöveg jöhet létre, amely redundánsabb, mint a FNY szöveg. A redundancia kifejeződhet abban, hogy nő a CNY szöveg kohézív explicitiségeinek szintje. Ezt az érvelést „explicitációs hipotézisnek” nevezhetjük, amely azt állítja, hogy a FNY szövegről a CNY szövegre való áttérés folyamatában megfigyelhető a kohézív explicitiség növekedése, függetlenül a két nyelv rendszerbeli és szövegépítési különbségeitől. Ebből az következik, hogy az explicitációt olyan jelenségnek tartjuk, amely inherens része a fordítás folyamatának. (1986: 19)²

Fenti megállapítás szerint az explicitáció univerzális, minden fordításra jellemző sajátosság, a fordítástudományban az empirikus bizonyítékok ellenére mégis széles körben vitatott (Seguinot 1988, Mauranen et al. 2004, Heltai 2005, Pym 2005, Baumgarten et al. 2008), és talán éppen ezért gyakran kutatott jelenség. Dimitrova (2005) fontos megállapítást tesz az explicitáció meghatározásával és feltételezett univerzális jellegével kapcsolatban:

A fordítástudományon belül immár teljes az egyetértés arról, hogy az explicitáció nem minden esetben kötelező művelet. Ezért fontos leszögezni azt is, hogy amennyiben az explicitáció univerzális jelenség a fordításban, ezt kizárólag úgy kell érteni, hogy csupán az explicitáció lehetősége univerzális, és nem úgy, hogy szükségszerűen mindig meg is történik (Dimitrova 2005: 40)³.

1.4. Az explicitáció fajtái

Seguinot egyetért Blum-Kulka hipotézisének központi megállapításával, miszerint a fordítási folyamatnak természetesen része az explicitáció, ám

² Klaudy fordítása (1999: 7).

³ Ha másként nincs feltüntetve, a magyar szöveg a szerző saját fordítása.

a meghatározását túlságosan szűknek tartja (1988: 106). Nézete szerint az explicitéség nem feltétlenül jár együtt a redundanciával: a redundáns információ hozzáadása nem az egyetlen eszköze az explicitációnak. Az explicitációnak ezért három formáját határozza meg: (1) olyan jelentés fogalmazódik meg expliciten a célnyelvi szövegben, amely az eredetiben nem volt benne, (2) az eredeti szövegben impliciten megfogalmazott információ a fordításban nyíltan kifejeződik, (3) a forrásnyelvi szöveg egy eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban (Seguinot 1988: 108). Elkülöníti azonban azokat a hozzáadásokat, amelyek a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel magyarázhatóak, és az explicitáció terminust kizárólag azokra az esetekre tartaná fenn, amikor ezek nem játszanak szerepet a fordításban: „annak bizonyítására, hogy explicitáció történt, fenn kellett álljon a lehetősége egy másik ugyancsak helyes, de kevésbé explicit vagy pontos változatnak” (1988: 108). Seguinot ezt a jelenséget tartja a fordítási folyamathoz tartozónak. Hozzáteszi azonban azt is, hogy az általa explicitációnak nevezett, nyelvpártól független hozzáadások *szerkesztési (editing)* stratégiák részét képezik, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértését, az olvasói és intézményes igények kielégítését szolgálják.

Klaudy tipológiája az explicitáció fajtáinak meghatározására összefoglalja, és egy elméletben egyesíti a korábban elhangzott véleményeket. Meghatározása szerint az explicitáció „olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette” (Klaudy 1999: 5). Az explicitáció így egyformán jelentheti újabb elemek betoldását a szövegbe, és már meglévő elemek jelentésének, szerepének konkretizálását. Az explicitáció következő típusait azonosítja (Klaudy 1999: 9, 2001: 83):

- Kötelező explicitáció (*Obligatory explicitation*): olyan művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.
- Fakultatív explicitáció (*Optional explicitation*): a nyelvhasználati különbségekkel, nyelvi elvárásokkal magyarázható. A fordítónak ebben az esetben van választási lehetősége, hogy végrehajtja-e az explicitációs műveletet. Explicitáció nélkül is helyes célnyelvi mondatot kapna, a szöveg egésze azonban nem felelne meg a célnyelvi befogadó elvárásainak.
- Pragmatikai explicitáció (*Pragmatic explicitation*): a célnyelvi szöveg kiegészítése többletinformációkkal, amelyekre a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók háttérismerete miatt van szükség.
- Fordításspecifikus explicitáció (*Translation-inherent explicitation*): olyan explicitációs művelet, amely sem nyelvi, sem nyelven kívüli okokkal nem magyarázható. Okai a fordítás természetében keresendők.

Amikor Klaudy (1997) kidolgozta három indoeurópai (angol, orosz, német) és egy finnugor nyelv (magyar) átváltási műveleteit, az explicitációt nem tüntette fel önálló fordítástechnikai alpműveletként. Klaudy az explicitációt és ellentétét, az implicitációt átfogó, „szuperkategóriának” (2004: 72) nevezi, amelyek

szinte valamennyi átváltási műveletet magukban foglalják. Az explicitáció alá tartozó fordítói műveletek közé tartozik a lexikai konkretizálás, felbontás és betoldás, valamint a grammatikai konkretizálás, felbontás és betoldás. (Klaudy 1997, Klaudy 1999: 11). Mindezek besorolhatók az explicitáció négy fajtájának egyikébe.

1.5. Az aszimmetria-hipotézis

Vinay és Darbelnet az explicitáció mellett a fordítási technikák között felsorolta annak ellentétét, az implicitációt is, amelyet akkor alkalmaz a fordító, amikor „...valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben, implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontextus közvetíti a jelentést” (1995: 344). Az implicitáció így az explicitációs műveletek ellentétét: a lexikai generalizálást, összevonást és kihagyást, valamint a grammatikai generalizálást, összevonást és kihagyást foglalja magában (Klaudy 1999: 15).

Klaudy az explicitációval, illetve implicitációval járó műveletek vizsgálatakor arra a következtetésre jutott, hogy a kötelező jellegű explicitációk az esetek többségében szimmetrikusak, vagyis az explicitációval a másik nyelvi irányban implicitáció áll szemben. A fakultatív explicitációs műveletek esetén viszont gyakoribb az aszimmetria (1999: 14). Blum-Kulka explicitációs hipotézisét ezért Klaudy aszimmetria-hipotézisével egészítette ki, amely

(...) feltételezi, hogy az explicitáció és az implicitáció a fordításban nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók, ha van választási lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket az implicitációval járó műveletekkel szemben, és gyakran elmulasztják az implicitációt, ahol erre lehetőség nyílna (2004: 74).

Az explicitáció irányadó elve tehát erőteljesebb a fordítóknál, mint az implicitáció elve (Klaudy 1997: 392). Klaudy szerint ha az empirikus kutatások az implicitáció vizsgálatával igazolnák az aszimmetria hipotézist, azzal Blum-Kulka eredeti explicitációs hipotézise is igazolást nyerne.

1.6. Az explicitáció lehetséges okai

Miért explicitálnak a fordítók? Erre a kérdésre a forrásnyelvi ekvivalenciát szem előtt tartó elméletek nem adhatnak választ. Gideon Toury *Descriptive Translation Studies and Beyond* című könyvében kijelenti, hogy a fordított szövegeket a célnyelvi kultúra kontextusában kell tanulmányozni a forrásnyelv kontextusa helyett (1995: 136). Mindezt arra a feltételezésre alapozza, hogy a fordítók rendszerint „annak a kultúrának az érdekében dolgoznak, amely nyelvre az adott pillanatban fordítanak” (ibid.: 12). A fordítók ezért arra törekszenek, hogy az általuk létrehozott szöveg megfeleljen a célnyelvi olvasók igényeinek (Dimitrova 2005: 238).

Klaudy általános fordítástechnikai elveket fogalmaz meg, amelyek a fordítót munkájának végzése közben vezérlik. A fordítónak mint hivatásos nyelvi

közvetítőnek elsődleges feladata, hogy megteremtse a kommunikációt két különböző nyelvi kultúra között, és ennek érdekében elsősorban a célnyelvi befogadó igényeit tartja szem előtt, a célnyelv normáit követi. Mindeközben a fordítói szakma normáit is igyekszik betartani. Amikor azonban e két norma több választási lehetőséget is kínál egy probléma megoldására, a fordító az explicitebb megfogalmazást választja *a sikeres üzenetátvitel* érdekében (Klaudy 1997: 380).

Anthony Pym (2005) a nyelvi tényezőkkel szemben szintén a nyelven kívüli, emberi tényezőkre helyezi a hangsúlyt, és az explicitáció problémáját a relevanciaelmélet alapjain és a kockázatmenedzsment kontextusában vizsgálja. Kockázatként a kommunikáció nemkívánatos kimenetelét, az esetleges félreértéseket értelmezi, amelyek korlátozzák a kommunikációban részt vevő partnerek közötti együttműködést (2005: 34). Pym szerint a fordított szövegek több kockázatot rejtnek magukban, mint az eredeti, nem fordítás nyomán létrejött szövegek, mivel a két kontextus kevesebb közös kulturális referenciát foglal magában. Ahol pedig nagyobb a kockázat, a fordító nagyobb erőfeszítéseket fog tenni, hogy a félreértések kockázatát minimalizálja (2005: 41). Ilyen erőfeszítésnek tekinthető az explicitáció is, amelynek során egyértelműbb, könnyebben érthető célnyelvi szöveget igyekszik létrehozni a fordító.

1.7. Korpuszok és lektorált szövegek

Blum-Kulka (1986) hipotézise óta folyamatosan születnek az univerzális fordítási műveleteket vizsgáló újabbnál újabb elemzések és modellek. A kutatók és elméleti szakemberek különféle tipológiákat dolgoztak ki, és megkíséreltek fényt vetni az explicitációt motiváló okokra és tényezőkre. A leíró paradigmán belül folyó korpuszkutatások lehetővé tették, hogy nagy mennyiségű, gépileg elemezhető szövegen is vizsgálható legyen az explicitáció jelensége, statisztikailag jelentős adattal bizonyítva univerzális jellegét a fordított szövegekben (Olohan és Baker 2000, Olohan 2001, Pápai 2001, 2004). Időnként úgy tűnhet, a fordítástudomány szinte valamennyi képviselőjének van hozzáfűznievalója az eddig elhangzott explicitációs elméletekhez.

A fundamentális probléma azonban a kutatások nagy részével az, hogy nem veszik figyelembe a tényt, miszerint az általuk vizsgált korpuszok többségében lektorált szövegekből állnak. Dimitrova összesítő táblázatban sorolja fel az eddigi legfontosabb, explicitációval kapcsolatos kutatásokat, feltüntetve az általuk elemzett szövegek műfaját (2005: 35). Dimitrova listájából világosan látszik, hogy a kutatások alapjául szolgáló korpuszok (újságcikkektől a regényekig) nyomtatásban kiadott, tehát – a kiadói protokollnak megfelelően – szerkesztők által gondozott fordított szövegek. Az Olohan és Baker által korpuszkutatásokhoz használt *Translational English Corpus*, amely angol nyelvre fordított szövegeket tartalmaz, elsősorban kiadásra szerkesztett szövegekből áll (Olohan–Baker 2000, Olohan 2001: 424) Felmerül a kérdés, hogy amit ezek a vizsgálatok eredményeik alapján a fordító által végrehajtott műveletnek tulajdonítanak, valóban kizárólag a fordításra jellemző univerzális jellegzetességek-e. Valóban a fordító explicitálta a forrásnyelvi szöveget, vagy esetleg a fordítást

A lektornak azonban nem csupán a szerző és az olvasó fejével kell gondolkodnia, hanem figyelembe kell vennie a fordítót is, azaz a fordító és az olvasó között kell közvetítenie. A lektor és a fordító ugyanazon érdekek között egyensúlyozva igyekeznek elvégezni munkáját: döntéseikben szerepet játszik a megbízó, a szakmai fórumok (fordítói és szerkesztési normák), a szerző, és legfőképpen az olvasó igényei (Mossop 2001).

Mindkettőjük célja, hogy szerző (fordító) és olvasó között létrejöjjön a sikeres kommunikáció. Gondoskodniuk kell arról, hogy félreértésektől mentes, egyértelmű, a nyelvi normáknak megfelelő, könnyen feldolgozható szöveget hozzanak létre, amely az olvasó számára releváns információval szolgál. Ahol pedig fennáll a félreértelmezhetőség kockázata, a fordítóhoz hasonlóan a lektor is nagyobb erőfeszítéseket fog tenni, hogy a félreértések kockázatát minimalizálja (Pym 2005: 41).

2.2. A lektorálás és szerkesztés műveletei

Brian Mossop (2001) szerint a lektor (és az eredeti nyelven fogalmazott szövegek szerkesztője) kétféle tevékenységet folytat a szöveg gondozásakor: javítja (*correct*) illetve tökéletesíti (*improve*) a fordítói kéziratot. A javítás kategóriájába tartozó beavatkozások kötelezően elvégzendő műveletek, amelyek nélkül nem jönne létre nyelvi, grammatikailag helyes szöveg. A fordítói kézirat tökéletesítését szolgáló beavatkozások azonban fakultatívak. A lektor azért végzi őket, hogy a kész szöveg könnyen feldolgozható, és az olvasók igényeinek megfelelő legyen.

Horváth a lektorálást a fordítás pontosságának ellenőrzéseként és szükség szerinti javításaként értelmezi (2009: 242). Kutatási eredményei alapján megállapítja, hogy a lektorálás a célnyelv normáihoz közelíti a fordított szövegeket. A lektorálási műveletek kategorizációjakor a következő beavatkozásokat sorolja fel: *átrendezés, beszúrás, csere, törlés, széljegyzet* (ibid.: 156). Ezek közül az utolsó nem avatkozik közvetlenül a szövegbe, csupán javaslatokat fogalmaz meg a szöveg minőségére vonatkozóan. A többi lektori beavatkozás azonban egybevethető Klaudy fordítástechnikai tipológiájával (1997, 1999), amely az explicitáció és implicitáció superkategóriája alá tartozó műveleteket sorolja fel. Az *átrendezés, beszúrás, csere* takarhat lexikai és grammatikai konkretizálást, felbontást és betoldást, valamint lexikai és grammatikai összevonást, generalizálást. A *törlés* pedig a lexikai és grammatikai elemek kihagyására vonatkozhat.

Englund Dimitrova (2005) olyan empirikus elemzéseket végzett az explicitáció kutatása során, amelyek a lektorálás, önlektorálás, illetve szerkesztés témakörét is érintették. Megfigyelései szerint a stratégiai (tudatos döntéseken alapuló) explicitációs műveletek a fordító értelmezési folyamatának (*process of interpretation*) eredményeképpen jönnek létre, amelynek során a célnyelvi szöveget a célnyelven módosítják, és nem térnek vissza ismét a forrásnyelvi szöveghez, nem történik újabb átváltási művelet. A fordított szöveg újraformálása (szerkesztése) a célnyelven pedig gyakran jár együtt olyan műveletekkel, amelyek a fordítást a forrásnyelvi szöveghez képest explicitebbé teszik (Dimitrova 2005: 237).

3. A kutatás menete

3.1. A kutatás célja

Az explicitációról mint univerzális fordítási univerzáléról és a lektorálásról szóló elméletek áttekintése nyomán tehát feltételezhető, hogy a fordított szövegeket gondozó lektorok is végeznek explicitációs műveleteket. Jelen kutatás elsődleges célja az volt, hogy lehetővé tegye további hipotézisek felállítását a nyers, és lektorált fordítások viszonyáról, a fordítási és szerkesztési műveletekről, különös tekintettel a fordított szövegekre jellemző explicitációra mint fordítási univerzáléra. Az elemzés során ezért a következő kérdésre igyekeztünk empirikus, kvantitatív és kvalitatív módszerekkel választ kapni: explicitálnak-e a fordítást gondozó lektorok?

A kutatás empirikus, a leíró paradigma elméletébe illeszkedő szemléletet képvisel, és nem hoz értékítéletet (Toury 1995), ezért *nem* volt célja, hogy értékelje a korpuszt képező szövegek fordítóinak és lektorainak munkáját: nem elemeztük, hol kellett volna többet, illetve kevesebbet módosítani a fordítási és lektorálási műveletek során. Nem vizsgáltuk azt sem, hogy az elemzés során azonosított explicitációs műveletek valóban elősegítik-e a szöveg olvashatóságát, értelmezhetőségét (Heltai 2005), kizárólag a műveletek jelenlétének, a lektorok explicitációs törekvésének megállapítása tartozott a kutatás céljához. Az elemzés továbbá arra sem törekedett, hogy magyarázatot találjon az esetleges explicitációs műveletek megnyilvánulásaira a vizsgálat alapját képező szövegekben, bár egy ilyen szándék későbbi kutatások fókuszát képezheti.

3.2. Lektorálási korpusz

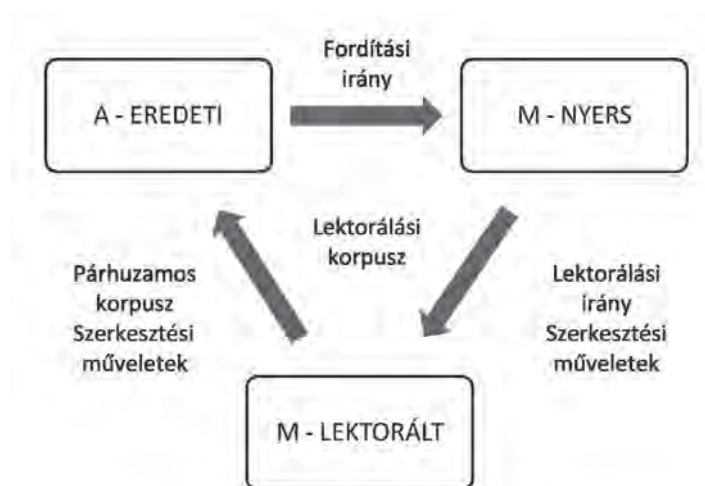
A kutatás alapját összetett lektorálási korpusz képezte, amely eredeti, angol nyelvű szövegeket, azok magyar nyelvű fordítói kéziratát és lektorált fordítását foglalta magában. A főkorpuszt öt alkorpuszra osztottuk, amely mindegyike tulajdonképpen két, egymással kapcsolatban álló párhuzamos korpuszból állt, és három szöveget tartalmazott: az angol eredetit, annak fordítói kéziratát és a lektorált szöveget. A 2. ábra mutatja az alkorpuszok felépítését, a szövegek egymáshoz való viszonyát és az elemzés irányát.

Az alkorpuszok egy-egy eredetileg angol nyelven íródott regény első fejezetének eredeti, nyersfordított és lektorált fordított szövegéből épültek fel. Az eredeti művek az alkorpuszok sorrendjében a következők:

- (1) Bray, L. 2005. *A Great and Terrible Beauty*. New York: Delacorte.
- (2) Clare, C. 2009. *City of Bones – Mortal Instruments*. New York: McElderry.
- (3) Harris, J. 2008. *Runemarks*. New York: Knopf.
- (4) Mayle, P. 2005. *A Good Year*. London: Vintage.
- (5) Parsons, G. K. 2008. *In the Shadow of the Sinking*. Nashville: Thomas Nelson.

2. ábra.

A lektorálási alkorpuszok összetétele

A művek mindegyike a szórakoztató irodalom műfajába tartozik, azaz ugyanazt a kommunikációs célt töltik be a célnyelvi (magyar) kultúrához tartozó olvasó számára: az *igényes* szórakoztatást.

Mivel erre a műfajra jellemző a legkevesebb megkötöttség – nyelvi megformálását nem korlátozzák olyan paraméterek, mint a terminológia, a szakszövegekre jellemző szófordulatok és kanonizált formulák, illetve nem jellemzőek rá a szépirodalmi sajátosságok sem –, ezért ideális alapot nyújt általános tendenciák vizsgálatára. Kommunikációs céljuknál fogva a szórakoztató irodalmi műveket a könnyed nyelvi megformáltság, a hétköznapi nyelvben meggyökeresedett szófordulatok jellemzik – olyan nyelvi sajátosságok, amelyek könnyen feldolgozhatóvá teszik a szöveget, másképp a célnyelvi olvasók visszautasítanak. Terjedelmük miatt azonkívül alkalmasak arra, hogy szövegalapú elemzéssel szószintű, mondatszintű és szövegszintű műveletek után kutassunk bennük.

A kiadásban megjelent könyvek, illetve fordításuk sikere, azaz kommunikációs céljuk megvalósulása egyszerű számadatokban, az eladott példányszámokban mérhető. A fenti művek mindegyike az elmúlt öt évben jelent meg magyar fordításban, magyar kiadójuk a sikeres könyvek közé sorolta őket. Ezért fordítástudományi szempontból megállapíthatjuk, hogy a célnyelvi kultúra befogadta a szövegeket, azaz a fordító és a fordítást gondozó lektor olyan munkát végzett, amely érthető, egyértelmű és feldolgozható célnyelvi szöveget eredményezett.

A nyers és lektorált szövegeket a művek kiadója, a Könyvmolyképző Kft. és az Ulpius-ház bocsátotta rendelkezésünkre a kutatás céljaira. Négy fordító és öt lektor dolgozott a szövegeken. Egy fordítótól vizsgáltunk két fordítást, amelyeket két különböző lektor dolgozott fel, és különböző kiadónál jelentek meg. Az egyes szövegek terjedelme 1600 és 2600 szó között mozgott, a tizenöt szöveg szavainak száma összesen 31270 szó. A szövegeket a kiadók korrek-turakövetővel ellátott Word-formátumban továbbították, amelyben könnyen

nyomon követhetők a lektor javításai. Ez lehetővé tette a szövegek hatékonyabb elemzését.

3.3. Kutatási módszerek

3.3.1. Szavak száma

Az egyik leggyakrabban idézett megnyilvánulása az explicitációnak, hogy a fordítások rendszerint hosszabbak, mint az eredeti forrásnyelvi szövegek (Heltai 2005). Amennyiben az explicitáció hozzáadással jár, joggal feltételezhető, hogy a fordított szöveg terjedelme megnő.

Első lépésként annak megvizsgálására, hogy explicitálnak-e a fordítást gondozó lektorok, összehasonlítottuk az egyes alkorpuszok szövegeinek hosszúságát. Ehhez a szövegszerkesztő program automatikus gépi számláló funkcióját alkalmaztuk. A kapott számadatokat táblázatba foglaltuk, majd százalékosan összevetettük az egyes szövegek szavainak száma közötti különbségeket.

3.3.2. Explicitációs és implicitációs műveletek a lektorált szövegben

Második lépésben az alkorpuszok nyers- és lektorált fordításait vetettük egybe kontrasztív elemzéssel. Az elemzéshez a szövegszerkesztő program korrektúrakövetőjével ellátott formátumban vizsgáltuk a lektorált szövegeket, amelyekben minden módosítást pontosan dokumentáltak (a törölt és betoldott elemeket egyaránt). Mivel nem minden módosítás, illetve hozzáadás tekinthető explicitációnak (Heltai 2005), szükségessé vált az alkorpuszok kvalitatív, szövegalapú vizsgálata az explicitációs és implicitációs műveletek azonosítására.

A dokumentált módosításokat egy explicitációs műveletekre kidolgozott lista alapján vizsgáltuk. Ezeket a műveleteket az 1. táblázatban foglaltuk össze. A típusok felsorolásához figyelembe vettük az explicitáció mind kötelező, mind fakultatív, mind pedig pragmatikus és fordításspecifikus megnyilvánulásait. Az explicitáció 1. táblázatban felsorolt műveleteinek kategóriái elsősorban Klaudy (1997), Gumul (2006) és Pápai (2001) tipológiájára épülnek.

1. táblázat

Az explicitációs műveletek típusai

AZ EXPLICITÁCIÓ TÍPUSAI	
1.	Lexikai konkretizálás (általános jelentésű szó cseréje konkrétabb jelentésű kifejezéssel)
2.	Általános elnevezés cseréje tulajdonnévvel
3.	Körülírás (metaforák és reáliák jelentésének kibontása)
4.	Magyarázó megjegyzések betoldása
5.	Jelentések konkretizálása a kontextusból

AZ EXPLICITÁCIÓ TÍPUSAI	
6.	Jelentések felcserélése (értelmi, logikai kiterjesztés)
7.	Antoníma
8.	Teljes átalakítás
9.	Konkretizáló minőségjelző, határozó betoldása
10.	Kompenzálás
11.	Kötőszó betoldása
12.	Kohéziós eszközök kategóriájának eltolódása
13.	Névmás konkretizálása
14.	Nyomatékosító szó vagy kifejezés betoldása
15.	Referenciális kohéziós eszköz (utalószó) átváltása lexikai kohéziós eszközre
16.	Parafrázis átváltása teljes vagy részleges ismétléssel
17.	Birtokos megjelölése és betoldása
18.	Alany betoldása
19.	Elliptikus szerkezetek kibontása
20.	Névszói és igeenes szerkezetek mondat szintre emelése
21.	Mondathatárok módosítása
22.	Írásjelek konkretizálása, illetve hozzáadása
23.	Alárendelt információ felemelése a főmondatba
24.	Struktúráváltoztatás hangsúly, illetve logikai sorrend kifejezésére
25.	Jelentés áthelyezése
26.	Névelő betoldása

A lektorált szövegek explicitáció-szemponitú elemzése során figyelmen kívül hagytuk azokat a lektori beavatkozásokat, amelyek nyilvánvalóan nem kapcsolhatók sem az explicitációs, sem az implicitációs műveletekhez, hanem inkább a szöveg korrekciós javításával állnak összefüggésben. Ezek között szerepeltek a helyesírási problémák javításai, az igeidők egyeztetése, a nyilvánvaló nyelvi hibák és helytelenül használt kollokációk korrekciói, valamint a semleges lexikai cserék (pl.: *legelszántabb* → *legrendíthetetlenebb*).

Az explicitációs műveletek azonosítása mellett szükségesnek láttuk az implicitációs műveletek vizsgálatát is annak felderítésére, hogy a lektorok milyen arányban hajtanak végre explicitációt, illetve implicitációt. Az implicitációs műveletek azonosításához szintén Klaudy (1997) fordítástechnikai tipológiáját alkalmaztuk: *jelentések általánosítás, jelentések kihagyása, jelentések összevonása, grammatikai általánosítás, grammatikai összevonás és grammatikai kihagyás*.

Az elemzés során ezeket a kategóriákat az explicitációs tipológiához hasonlóan alkategóriákra bontottuk.

Az elemzés eredményeképpen azonosított műveleteket táblázatban, számszerűen összesítettük. Végül megvizsgáltuk, hogy százalékos arányban mely explicitációs, illetve implicitációs műveletek fordultak elő legnagyobb arányban a korpusz szövegeiben. Ezeket az adatokat újabb táblázatban ábrázoltuk.

A kutatás megbízhatóságának érdekében először a vizsgálat alapjául szolgáló kategóriákat azonosítottuk. Az elemzést egy személy – hosszabb időszak elteltével – két időpontban végezte. Az egyes vizsgálatok alkalmával kapott adatok nem mutattak lényegi eltérést, így a kutatás megbízhatónak tekinthető.

4. A kutatás eredményei

4.1. A szavak száma

Amint már említettük, az egyik leggyakrabban idézett megnyilvánulása az explicitációnak, hogy a fordítások rendszerint hosszabbak, mint az eredeti forrásnyelvi szövegek. Ezért a szövegszerkesztő program számlálójával megmértük az egyes alkorpuszokba tartozó szövegek terjedelmét. A kapott eredményeket a 2. táblázatban összegeztük. A táblázat oszlopaiban feltüntetett sorszámok az egyes alkorpuszokat jelölik, a 3.2. alpontban részletezett felsorolás szerint.

2. táblázat

A szavak számának változásai a vizsgált korpuszban

	#1	#2	#3	#4	#5
Angol eredeti	2079	2440	2531	2084	2612
Nyersfordítás	1645	2099	2089	1929	2050
Lektorált fordítás	1637	2088	1969	1874	2144

Az explicitációval foglalkozó szakirodalom szerint a fordítások explicitásuknál fogva hosszabbak a forrásnyelvi szövegeknél. Ezért várható lett volna, hogy az általunk vizsgált korpusz szövegeinél is ezt az általános tendenciát tapasztaljuk. Az adatok azonban nem ezt igazolták: mind az öt alkorpuszban *rövidebbek* voltak a fordítói kéziratok az eredeti szövegeknél. Ez a jelenség – ha az explicitációt mint redundanciát, azaz mint pusztán nyelvi elemek hozzáadását értelmezzük – azt jelenthetné, hogy a vizsgált alkorpuszokban a fordítói kéziratok nem mutatnak nagyobb fokú explicitást az eredeti szövegeknél.

Ha azonban a lektorált fordítások szavainak száma meghaladja a fordítói kéziratok szavainak számát, megmagyarázható volna, miért jutnak arra a megfigyelésre a kutatók, hogy a szöveg terjedelme összefüggésben áll az explicitásával. A magyarázat az lehet, hogy a lektorok explicitációs műveletekkel

megnövelik a fordítói kézirat terjedelmét. A vizsgálat adatai azonban ezt a gondolatmenetet sem igazolták: a lektorált fordítások nem csupán az eredeti szövegekhez képest, hanem még a fordítói kéziratoknál is rövidebbnek bizonyultak. Ez alól egyedül az 5. alkorpusz lektorált szövege kivétel, ám még így is kevesebb a szavainak száma, mint a forrásnyelvi szövegé (angol: 2612; fordítói kézirat: 2050; lektorált fordítás: 2144). Az eredményeket százalékosan is egybevetettük, az adatok a 3. táblázatban láthatók.

3. táblázat

A szavak számának százalékos aránya a forrásnyelvi szöveghez képest

	#1	#2	#3	#4	#5	Átlag
Angol eredeti	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Fordítói kézirat	79%	86%	82%	92%	78%	0,83%
Lektorált fordítás	78%	85%	77%	89%	82%	0,82%

Az adatokból kiderül, hogy a főkorpuszban a fordítói kéziratok és a lektorált fordítások terjedelme átlagosan alig tér el egymástól (1% differencia), míg a fordítások átlagosan csaknem 20 százalékkal rövidebbek az angol forrásnyelvi szövegeknél. Mindez azt jelenthetné, hogy sem a fordítók, sem a lektorok nem végeztek explicitációs műveleteket a vizsgált szövegekben, és az az általános tendencia is megdőlni látszik, hogy a fordítások explicititásuknál fogva rendszerint hosszabbak, mint az eredeti forrásnyelvi szövegek.

Heltai (2005) azonban azt hangsúlyozza, hogy a redundancia nem feltétlenül eredményez könnyebben feldolgozható szöveget, azaz az explicitáció és a szöveg terjedelme nem feltétlenül áll egyenes arányosságban. Továbbá, már Seguinot (1988) is megállapította, hogy a redundáns információ hozzáadása nem az egyetlen eszköze az explicitációnak, bizonyos elemek nagyobb hangsúlya, konkretizálása szintén explicitebb szöveget eredményez.

Következésképpen az a tény, hogy az öt alkorpusz fordításainak szövege kevesebb szót tartalmaz, mint az angol eredeti szövegek, nem jelenti feltétlenül azt, hogy nem explicitebbek. Továbbá, ugyanez a megállapítás vonatkozik a lektorált fordításokra is: a rövidebb terjedelem nem zárja ki a lehetőséget annak, hogy a lektor a szöveg gondozása közben explicitált. Mindenesetre felmerül a kérdés, hogy mi okozta a rövidebb terjedelmet: a konkretizáló explicitációs műveletek többsége a betoldásokkal szemben; vagy a fordítás folyamatában szintén szerepet játszó implicitációs műveletek?

A kérdés megválaszolásához szövegalapú, kvalitatív elemzés szükséges. A jelen kutatás céljait meghaladja a *forrásnyelvi szövegek* és a *fordítói kéziratok* kontrasztív elemzése. A fordítói kéziratok és lektorált szövegek kvalitatív egybevetésének eredményeit az alábbi, 4.2. pontban részletezzük.

4.2. *Explicitációs és implicitációs műveletek a lektorált szövegekben*

A szövegalapú elemzés első lépéseként összeszámoltuk az alkorpuszok lektorált szövegeiben dokumentált összes módosítást. Azután az 1. táblázatban bemutatott lista alapján azonosítottuk az explicitációs műveleteket (5. táblázat), és Klaudy (1997) tipológiáját követve feltártuk a lektor által elvégzett implicitációkat (6. táblázat) is. Az elemzés adatait a 4. táblázatban összegeztük.

4. táblázat

Az explicitációs és implicitációs műveletek megoszlása

	#1	#2	#3	#4	#5
Módosítások	152 (100%)	96 (100%)	295 (100%)	42 (100%)	28 (100%)
Explicitáció	80 (52%)	45 (46%)	139 (47%)	12 (28%)	20 (71%)
Implicitáció	19 (12%)	12 (12%)	69 (23%)	12 (28%)	1 (3%)

Az öt lektorált szövegben dokumentált módosítások száma jelentős eltéréseket mutat (295 → 28). Magyarázható ez Horváth (2009: 217) azon megállapításával, hogy a lektorálás gyakran a szükségesnél több változtatással jár, a fordítói kéziratok minőségi különbségeivel – minél gyengébb egy fordítás minősége, annál több lektori beavatkozás válhat szükségessé –, illetve a lektorok explicitációs tendenciáival. Érdeemes talán megjegyezni, hogy a két legtöbb lektori beavatkozást tartalmazó szöveg ugyanazon fordító munkája, a műveket azonban más-más lektor más-más kiadó számára lektorálta.

Az explicitációs és implicitációs műveletek vizsgálata az öt alkorpuszon egyértelmű választ adott a kutatás kérdésére: *a lektorok a fordított szövegek gondozása során explicitációs műveleteket hajtanak végre*. Ezeknek a műveleteknek az aránya az összes lektori beavatkozáshoz képest igen jelentős, átlagosan 50 százalék. Az implicitációs műveletek száma ehhez képest sokkal kevesebb, az összes dokumentált lektori beavatkozás átlagosan 16 százaléka. Ez az eredmény igazolni látszik Klaudy (2004) aszimmetria-hipotézisét, amely a vizsgálat eredményei szerint a lektorok tevékenységére is vonatkoztatható: a lektorok nagyobb számban végeznek explicitációs, mint implicitációs műveleteket. Tevékenységük során erősebb bennük az explicitáció, mint az implicitáció irányadó elve.

Az adatokból következtetéseket vonhatunk le a lektorok egyéni módszereit illetően. Az első három alkorpusz lektorált szövegeiben azonosított explicitációs és implicitációs műveletek aránya nagyjából hasonló megoszlást mutat. A negyedik alkorpusz lektorált szövegében azonban jelentős különbség mutatkozik. A szám adatok alapján a lektor a szöveg gondozása során inkább a szöveg *korrekciójára*, a kötelező javításokra összpontosított (pl. helyesírás,

igeidők használata), és nem végzett nagy mennyiségben *tökéletesítő* (explicitáció és implicitáció) műveleteket. Az ötödik alkorpusz szövegének vizsgálati eredményei szintén eltérnek az átlagtól, ebben az esetben azonban megállapítható, hogy a lektor az összes beavatkozás számához képest csak igen kevés korrekciós műveletet végzett. (Ez remélhetőleg a fordítói kézirat minőségének, és nem a lektor hanyagságának eredménye.) A hangsúlyt a szöveg csiszolására, azaz tökéletesítésére helyezte, és főként explicitációs műveleteket végzett.

4.2.1. *Explicitációs lektori műveletek*

A kontrasztív szövegalapú elemzés során azonosított explicitációs műveletek összefoglalását az alábbiakban a 5. táblázat mutatja.

5. táblázat

A lektorált szövegekben talált explicitációs műveletek típusainak összesítése

	AZ EXPLICITÁCIÓ TÍPUSAI	#1	#2	#3	#4	#5	Össz
	Összes explicitáció a szövegben	80	45	139	12	20	296
1.	Lexikai konkretizálás (általános jelentésű szó cseréje konkrétabb jelentésű kifejezéssel)	10	12	23	3	6	54
2.	Magyarázó megjegyzések betoldása			1			1
3.	Jelentések konkretizálása a kontextusból	6		18			24
4.	Jelentések felcserélése (értelmi, logikai kiterjesztés)	7	3	14			24
5.	Antoníma	1	1	4			6
6.	Teljes átalakítás			6	1		7
7.	Konkretizáló minőségjelző, határozó betoldása	3	1	16		3	23
8.	Kötőszó betoldása	6	3	17			26
9.	Kohéziós eszközök kategóriájának eltolódása		2	1			3
10.	Névmás konkretizálása		2	4			6
11.	Nyomatékosító szó vagy kifejezés betoldása	10	5	10		3	28
12.	Referenciális kohéziós eszköz (utalószó) átváltása lexikai kohéziós eszközre			1			1
13.	Birtokos megjelölése és betoldása	1			1		2
14.	Alany betoldása	5		1		3	9

	AZ EXPLICITÁCIÓ TÍPUSAI	#1	#2	#3	#4	#5	Össz
	Összes explicitáció a szövegben	80	45	139	12	20	296
15.	Elliptikus szerkezetek kibontása	2		5			7
16.	Névszói és igeneves szerkezetek mondat szintre emelése	2			1		3
17.	Mondathatárok módosítása	4	1	7		1	13
18.	Írásjelek konkretizálása illetve hozzáadása	14	6	3		3	26
19.	Alárendelt információ felemelése a főmondatba	1	4	1			6
20.	Struktúraváltoztatás hangsúly illetve logikai sorrend kifejezésére	4	5	3	6		18
21.	Jelentés áthelyezése	4		3			7
22.	Névelő betoldása	2				1	3

Az adatok szerint a lektorok által végzett explicitációs műveletek nagy változatosságot mutatnak szó-, mondat- és szövegszinten egyaránt, annak ellenére, hogy az általunk használt tipológia nem minden elemét sikerült azonosítani a lektorált szövegekben. A leggyakrabban végrehajtott műveleteket az alábbiakban a lektorált szövegekből vett példákkal ismertetjük.

- (1) Lexikai konkretizálás: általános jelentésű lexikai elem cseréje konkrétabb jelentésű lexikai elemmel.
- (1a) *Úgy tettem, mintha a zsonglőröket nézném.* → *Úgy tettem, mintha a zsonglőröket bámulnám.* (Bray 2010)
- (1b) *Simon, mint mindig, most is kilógott a klub vendégei közül farmerjában és a régi pólóban...* → *Simon, mint mindig, most is kilógott a klub vendégei közül farmerjában és a divatjamúlt pólóban...* (Clare 2009)
- (1c) *Ami természetesen Maddy hibája volt.* → *Ami természetesen szintén Maddy bűne volt.* (Harris 2009)
- (1d) *Kikapcsolta a tévét, és felvette a telefont.* → *Kikapcsolta a tévét, és fölvette a kagylót.* (Mayle 2009)
- (1e) *Ha a dragonyosok utánatok mennek, azt fogják gondolni, lefelé mentetek a folyón...* → *Ha a dragonyosok utánatok mennek, azt fogják gondolni, lefelé menekültetek a folyón...* (Parsons 2010)

A vizsgált korpuszban a fenti explicitációs művelet fordult elő a legnagyobb számban. A lexikai konkretizálás művelete az egyetlen, amelyet mind az öt lektor használt, így feltételezhetően a leggyakoribb explicitációs jelenségek közé tartozik.

-
- (2) Jelentések konkretizálása a kontextusból: olyan jelentés explicit megjelenítése a lektorált szövegben, amely a fordítói kéziratban csak implicit módon volt jelen.
- (2a) Csinosan nyírt bajsza volt, és az arcán egy kegyetlen mosolynyi heg húzódott. → Csinosan nyírt bajsza *mellett* az arcán húzódó heg kegyetlen mosolyra emlékeztetett. (Bray 2010)
- (2b) Matrac helyett deszkán aludtak, kerülték este a nehéz ételeket... → Matrac helyett kemény deszkán aludtak, *vacsorára* nem ettek nehéz ételeket... (Harris 2009)
- (3) Jelentések felcserélése (értelmi, logikai kiterjesztés): idiomatikusabb, a valóságszemléletnek jobban megfelelő szöveget eredményez.
- (3a) Átviszik őket a Télvilágba, *növelik velük az erejüket*. → Átviszik őket Télvidékre, ezzel is csak *az erejük növekedik*. (Bray 2010)
- (3b) Egy emberlány sosem vett volna föl olyan ruhát, amilyen Isabelle-*en volt*. → Egy emberlány sosem venne föl olyan ruhát, amelyet Isabelle *viselt*. (Clare 2009)
- (4) Konkretizáló minőségjelző, határozó betoldása: a fordítói kéziratban nem szereplő minőségjelzők, illetve határozók beszúrása, amelyek a jelentést konkrétabbá teszik.
- (4a) Tudod jól, hogy bosszúra számíthatsz... → Jobb, ha tudod, hogy *szörnyű* bosszúra számíthatsz... (Harris 2009)
- (4b) Isten bőséggel áldotta meg magukat, és helyel is a tároláshoz. → Isten bőséggel áldotta meg magukat, és *elegendő* helyel is a tároláshoz. (Parsons 2010)
- (5) Kötőszó betoldása: a fordítói kéziratban impliciten értelmezhető kötőszavak explicit betoldása a szövegbe.
- (5a) ... – szólt. Kis szünet után folytatta. → – szólt, *majd* kis szünet után folytatta. (Bray 2010)
- (5b) Ha tudod, mi a jó neked, eltűnsz innen... → *De* ha azt tudod, mi a jó neked, eltűnsz innen... (Clare 2009)
- (6) Nyomatékosítás betoldása
- (6a) Amikor kiéhezetten Londonba értem... → Amikor *vége* kiéhezetten Londonba értem... (Bray 2010)
- (6b) ...Evangeline, aki lefekvéshez készül. → ...Evangeline, aki *épp* lefekvéshez készülődik. (Parsons 2010)
- (7) Mondathatárok módosítása: a határok módosításával a mondatok közötti logikai összefüggés explicitebbé válik.
- (7a) Ekkor vettem csak észre a hajtókába tűzött jelvényt, a koponyával díszített kis kardot. A Raksana jelképét. → Ekkor vettem csak észre a hajtókába tűzött jelvényt, a koponyával díszített kis kardot, *a* Raksana jelképét. (Bray 2010)

- (7b) Legjobb esetben is felvágásnak számított. És ennél kevesebbért is tisztogattak már embereket. → Legjobb esetben is felvágásnak számított, és mint az köztudott volt, ennél kevesebbért is tisztogattak már embereket. (Harris 2009)
- (8) Írásjelek konkretizálása, illetve hozzáadása: semleges jelentésű írásjel cseréje határozottabb, konkrétabb jelentést közvetítő írásjelre.
- (8a) Miért nem jelentetted azonnal, hogy a lány belépett a birodalmakba? → Miért nem jelentetted azonnal, hogy a lány belépett a birodalmakba?! (Bray 2010)
- (8b) Ezt nem tehetitek. → Ezt nem tehetitek! (Clare 2009)

A fenti példákból kitűnik, hogy a lektorok jelentős változtatásokat végeznek a fordítói kéziratokon, szószinten, mondatszinten és szövegszinten egyaránt. Ez a megállapítás ellentmond Horváth megfigyeléseinek, aki empirikus vizsgálatok alapján igazolódni látta hipotézisét, miszerint a lektorok főként szószinten javítanak (2009: 217). Habár jelen elemzés eredményei szerint is a lexikai konkretizálás tűnik a leggyakrabban végrehajtott műveletnek, összességében az egész mondatot, illetve szöveget érintő explicitációs műveletek jelentkeznek többségben az általunk vizsgált lektorált szövegekben.

Az is megállapítható, hogy az alkorpuszok lektorált szövegeiben azonosított explicitációs műveletek a fakultatív, pragmatikai, illetve az úgynevezett fordításspecifikus explicitáció kategóriáiba tartoznak, tehát nem az angol és magyar nyelv strukturális különbségeiből fakadtak. Ezért ezeket a műveleteket Seguinot (1988) és Heltai (2005) nyomán valódi explicitációnak tekinthetjük.

4.2.2. *Implicitációs lektori műveletek*

Az alkorpuszok lektorált szövegeinek elemzése során implicitációs műveleteket is azonosítottunk. Ezek Klaudy (1997, 2004) tipológiáját követve a lexikai általánosítások, összevonások és kihagyások, illetve grammatikai általánosítások, összevonások és kihagyások közé tartoznak. Az elemzés eredményeit az 6. táblázatban összegeztük.

6. táblázat

A lektorált szövegekben talált implicitációs műveletek típusainak összesítése

AZ IMPLICITÁCIÓ TÍPUSAI	#1	#2	#3	#4	#5	Össz
Összes implicitáció a szövegben	19	12	69	12	1	113
Jelentés általánosítása	1	1	2	2		6
Jelentés összevonása				2		2

AZ IMPLICITÁCIÓ TÍPUSAI	#1	#2	#3	#4	#5	Össz
Összes implicitáció a szövegben	19	12	69	12	1	113
Névelő kihagyása	5			2		7
Határozott névelő cseréje határozatlan névelőre	1		1			2
Tulajdonnév cseréje általános megnevezésre			2			2
Alany kihagyása			1	1		2
Tárgy kihagyása			1	1		2
Önálló mondategység lesüllyesztése		1	1	1		3
Kötőszó kihagyása	3	4	6			13
Ellipszis	4	2	1			7
Lexikai szókapcsolat helyettesítése határozószóval, utalószóval	2		1			3
Explicit írásjel törlése vagy cseréje kevésbé erőteljes írásjelre			13			13
Redundáns információ törlése (pl. felsorolásokban)			17			17
Jelentés kihagyása, mert a kontextusból kikövetkeztethető	2	4	11	1	1	19
Idegen nevek, terminológia kihagyása			3			3
Hangsúly feloldása formázással			5			5
Nyomatékosítószó törlése			4	1		5

Habár megállapítható, hogy mind az öt lektor végzett implicitációs műveleteket, az explicitációt nagyobb gyakorisággal hajtották végre. Az implicitációs műveletek közül a lexikai (kontextusból kikövetkeztethető jelentések törlése, redundáns információ törlése), illetve a grammatikai (kötőszó törlése, névelő kihagyása, írásjel törlése) kihagyások a leggyakoribb, implicitációval járó műveletek az általunk vizsgált öt alkorpuszban.

Amikor a kutatás első lépéseként az alkorpuszok szövegeinek egymáshoz viszonyított terjedelmét vizsgáltuk, megállapítottuk, hogy a lektorált szövegek általában rövidebbek, mint a lektorálás alapjául szolgáló fordítói kéziratok. Az elemzés eredményei arra engednek következtetni, hogy az implicitáció megnyilvánulásai közül a kihagyások és az ellipszis hozzájárulhattak a lektorált szövegek fordítói kéziratokhoz képest rövidebb terjedelméhez.

5. Konklúzió

5.1. Az eredmények összegzése

Jelen kutatás az explicitációs és implicitációs tipológiák alapján, kvantitatív és kvalitatív módszerekkel vizsgálta az öt alkorpusz szövegeit, miközben arra keresett választ, explicitálnak-e a szöveget gondozó lektorok. Az elemzés eredményeképpen a következő megállapításokat tettük:

- (1) Az egyes alkorpuszokban a fordított szövegek általában rövidebbek, mint az eredeti forrásnyelvi szövegek. Igazolódni látszik tehát az észrevétel, miszerint az explicitáció és a szöveg terjedelme nem feltétlenül áll egyenes arányosságban (Heltai 2005).
- (2) Az alkorpuszokban a lektorált szövegek nem csupán az eredeti forrásnyelvi szöveghez, hanem a fordítói kéziratokhoz képest is rövidebbek. Ennek oka a lektorok által végrehajtott implicitációs műveletekben kereshető.
- (3) Az alkorpuszok lektorált szövegeiben explicitációs műveleteket azonosítottunk, amelyek az összes lektori beavatkozás átlagosan 50 százalékát képezik.
- (4) A lektorált szövegekben dokumentált explicitációs műveletek a fakultatív jellegű, nem kötelezően végrehajtandó műveletek közé tartoznak, tehát valódi explicitációnak tekinthetők.
- (5) A lektorok implicitációs műveleteket is végeztek, de ezek száma messze elmarad az explicitációs műveletek számától. Ezzel a lektorok tevékenységére nézve is igazolódni látszik Klaudy (2004) aszimmetria-hipotézise, miszerint a lektorok gyakrabban végeznek explicitációt, mint implicitációt.

A fenti eredmények tükrében határozottan megállapíthatjuk, hogy a lektorok is explicitálnak, és a lektorált szövegekben fellelhető explicitációs műveletek száma nem elhanyagolható, jelenlétük tagadhatatlan.

Ezek a megállapítások azonban további kérdéseket vetnek fel. Az explicitációt vizsgáló empirikus kutatások eddig csak fordított szövegekre korlátozódtak, az explicitációt a fordításra jellemző univerzális jelenségnek tekintették, és nem számoltak a lektorok által végzett műveletekkel. Tekinthejünk-e tehát a lektorálást a kódváltással járó fordítási folyamat részének, vagy a lektorok módosításai inkább egynyelvű szövegszerkesztési tevékenység eredményeként jönnek létre? E kérdésekre a válasz egyelőre bizonytalan. A lektorálási folyamatról mindaddig igen kevés tanulmány készült, a lektorok által végzett műveletek mindaddig feltérképezetlenek. Csak úgy tudjuk azonban pontosítani az explicitáció mint fordításra jellemző jelenség meghatározását, ha a fenti kérdésekre válaszokat kapunk.

5.2. Hipotézisek

Az explicitációról szóló szakirodalom áttekintése során három olyan megállapítással találkoztunk, amelyek az explicitációt kapcsolatba hozták a fordított szöveg szerkesztésének folyamatával. Seguinot (1988) a fordításspecifikus explicitáció jelenséget a szerkesztési (*editing*) stratégiák közé sorolta, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértését, az olvasói és intézményes igények kielégítését szolgálják. Dimitrova (2005) kutatásai során azt a megfigyelést tette, miszerint a fordítók az önlektorálás folyamata során végeztek explicitációs műveleteket a már célnyelvi struktúrák átformálásával, anélkül, hogy további átváltási műveletet végeztek volna a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között. Ez az észrevétel arra enged következtetni, hogy a lektorálási folyamat is egynyelvű tevékenységet takar. Baumgarten et al. (2008) a pragmatikai explicitációs műveletek egy részét pedig a fordításokat gondozó lektornak tulajdonította.

Mindezen megállapítások azokra az explicitációs műveletekre vonatkoznak, amelyek nem a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt szükségesek, és amelyek nélkül a fordító nem kapna helyes célnyelvi szöveget. Az explicitációról alkotott eddigi elméletek ezeket a műveleteket nevezik valódi vagy fordításspecifikus explicitációnak (többek között Seguinot 1988, Klaudy 1997, 2004; Heltai 2005), más szóval univerzális fordítási műveleteknek. Seguinot, Dimitrova és Baumgarten et al. megfigyelései, valamint saját kutatásunk eredményei alapján azonban megállapíthatjuk, hogy az explicitáció nem kizárólagosan a fordítási folyamatra jellemző univerzális műveleteket takar.

Szükséges tehát, hogy az explicitáció fogalmát tovább pontosítsuk, értelmezési tartományát kiszélesítsük. Hipotézisünk szerint a valódi explicitáció a szövegek szerkesztésére jellemző univerzális művelet, és a következőképpen definiálhatjuk: A valódi explicitáció olyan univerzális szerkesztési művelet, amely egy adott – fordított vagy eredeti – szöveg egyértelműsítését, feldolgozhatóságát hivatott elősegíteni a befogadó számára. Az explicitációs szerkesztési műveletek megnyilvánulásai: a betoldás, a csere és az átrendezés – a szó, a mondat, illetve a szöveg szintjén. Minden szövegszerkesztési helyzetben előfordulhat, legyen az szóbeli vagy írásbeli kommunikáció, az adott szövegszituációra jellemző paramétereknek megfelelő mértékben.

Ezzel az explicitáció tartományát kiszélesítjük olyan szövegszerkesztési szituációkra is, ahol nem történik nyelvi közvetítés, nincsenek nyelvek közötti átváltási műveletek (pl. eredeti, nem fordított szövegek szerkesztése). Azok az explicitációs műveletek pedig, amelyeket a fordításelméletek (Klaudy 2001) a kötelezően végrehajtandó explicitációs műveletek közé sorolnak, nyelvspecifikus műveleteknek tekinthetjük, mivel nem szövegszerkesztési stratégiák motiválják őket, hanem a nyelvszisztemek közötti különbségekből fakadnak.

5.3. További kutatások

Jelen kutatás korlátjaként szükséges megemlíteni a fenti elemzések szubjektív voltát, amely befolyásolhatta a műveletek kategóriáinak megítélését, hiszen a szöveg feldolgozhatósága szubjektív fogalom (Heltai 2005). A kutatás megállapításai egyelőre csak a vizsgált alkorpuszokra vonatkoztathatók, és hipotézisek megfogalmazását célozták, amelyek későbbi empirikus kutatások alapjául szolgálhatnak.

A fenti, explicitációra vonatkozó hipotézis igazolásához elsősorban nagyobb, több műfajra is kiterjedő, gépileg és manuálisan is elemezhető korpuszokon kell vizsgálni az állítások helytállóságát. Az ilyen vizsgálatok lehetővé teszik az explicitációs jelenség mind folyamatközpontú, mind pedig eredményközpontú elemzését.

A lektorált szövegek kutatásához elengedhetetlen a lektorok lektorálási szokásainak vizsgálata: általában szorosan az eredeti szöveget követve, vagy attól elvonatkoztatva, csak a célnyelvi szövegre koncentrálnak-e. Érdeemes tovább vizsgálni, végeznek-e, illetve milyen mennyiségben végeznek explicitációs műveleteket a lektorok a szövegek gondozása közben – számottevő-e az explicitációs műveletek száma a többi lektori beavatkozáshoz képest. Az azonosított explicitációs műveleteket azután össze kell vetni az eredeti forrásnyelvi szöveggel, és megvizsgálni a két szöveg viszonyát. Érdeemes továbbá a lektorált szöveget az implicitációs műveletek szempontjából is elemezni annak feltárására, javítják-e a lektorok a fordítók explicitációs műveleteit. Amennyiben az explicitáció univerzális szövegszerkesztési művelet, úgy feltételezhetően Klaudy aszimmetria-hipotézise is igazolást nyer, azaz a lektorokban is erősebb az explicitáció, mint az implicitáció elve.

Az explicitáció kutatását szükséges kiterjeszteni a nem fordítás eredményeképpen létrehozott szövegek szerkesztett változataira is. Amennyiben az elemzések megállapítják, hogy eredeti szövegek szerkesztett változataiban is kimutatható az explicitáció, úgy a fenti hipotézis további igazolást nyerhet. Szükséges ezért olyan összehasonlítható korpuszok gyűjtése, amelyben fordítások lektorált változatai, nyers kéziratok és szerkesztett változataik egyaránt megtalálhatók a szerkesztési műveletek kontrasztív vizsgálatára. További elemzések igazolhatják, hogy a szerkesztett eredeti szövegek explicitebbek-e, mint a szerkesztetlen kéziratok.

Irodalom

- Baumgarten, N., Meyer, B., Özçetin, D. 2008. Explicitness in Translation and Interpreting: A critical review and some empirical evidence (of an elusive concept). *Across Languages and Cultures* 9. évf. 2. szám. 177-203.
- Blum-Kulka 1986. *Shifts of Cohesion and Coherence in Translation*. In: Venuti, L. (ed.) 2001. *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 298-313.

- Dimitrova, E. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation process*. Amsterdam: Benjamins.
- Gumul, E. 2006. Explicitation in Simultaneous Interpreting. *Across Languages and Cultures* 7. évf. 2. szám. 171-188.
- Gyurgyák, J. 2008. *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Budapest: Osiris.
- Heltai, P. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds). 2005. *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45-74.
- Horváth, P. I. 2009. A lektori kompetencia. PhD értekezés. Kézirat. Budapest.
- Klaudy, K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 5-22.
- Klaudy, K. 2001. Explicitation. In Baker, M. (ed.) 2001. *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288-291.
- Klaudy, K., Károly, K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures* 6. évf. 2. szám. 141-158.
- Klaudy, K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J., Tóth Sz. (eds.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70-75.
- Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) 2004. *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins.
- Mossop, B. 2001. *Editing and Revising for Translators*. Manchester: St Jerome.
- Olohan, M. 2001. Spelling out the Optionals in Translation: A Corpus Study. *UCREL Technical Papers* 13. szám. 423-432.
- Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting *that* in translated English: evidence for subconscious processes of explicitation? *Across Languages and Cultures* 1. évf. 2. szám. 141-158.
- Pápai, V. 2001. Az explicitációs hipotézis vizsgálata. Angol-magyar és magyar-magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével. PhD értekezés. Kézirat. Győr-Pécs.
- Pápai, V. 2004. Explicitation: A universal of translated text? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) 2004. *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 143-164.
- Pym, A. 2005. Explaining Explicitation. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45-74.
- Seguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explicitation Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction.*, 1. évf. 2. szám. 106-114.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting. *The Translator* 1. évf. 2. szám. 193-214.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.

Források

- Bray, L. 2005. *A Great and Terrible Beauty*. New York: Delacorte.
- Bray, L. 2010. *Rettentő gyönyörűség*. Szeged: Könyvmolyképző. Fordította: Szűr-Szabó Katalin.
- Clare, C. 2009. *City of Bones – Mortal Instruments*. New York: McElderry.

- Clare, C. 2009. *Csontváros – A halál erekyéi*. Szeged: Könyvmolyképző. Fordította: Kamper Gergely.
- Harris, J. *Runemarks*. New York: Knopf.
- Harris, J. 2009. *Rúnajelek*. Budapest: Ulpius-ház. Fordította: Szűr-Szabó Katalin.
- Mayle, P. 2005. *A Good Year*. London: Vintage.
- Mayle, P. 2009. *Bor, mármor, Provance*. Budapest: Ulpius-ház. Fordította: Feig András.
- Parsons, G. K. 2008. *In the Shadow of the Sinking*. Nashville: Thomas Nelson.
- Parsons, G. K. 2010. *A Napkirály árnyékában*. Szeged: Könyvmolyképző.

ELTE BTK
NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA
FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Jelentkezés a 2011/2012-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2011/2012-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretén belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései és a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt, valamint gond nélkül tudnak angol nyelvű szakirodalmat olvasni. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június. A jelentkezés beadása előtt feltétlenül keresse meg személyesen a programvezetőt dr. Klaudy Kingát (kklaudy@ludens.elte.hu).

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A 1. emelet 114-121.

Tel.: 4116500/ 5176, 5164, 5161

Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F 1. emelet 9-11.

Tel: 411 6500/5894. Fax: 4855217

Irodavezető: Papp Sándorné (pappjutka@ludens.elte.hu)

Honlap: www.elteft.hu